

PENCKÓFER JÁNOS

PIKNIK ÉS VENDÉGLÁTÁS

KÁRPÁTOKON INNEN ÉS TÚL

(EGY RÉGIÓRA ÉPÜLŐ KORTÁRS UKRÁN KISPRÓZAI ANTOLÓGIA)

1.

A *Kárpátokon innen és túl* című kötet számos kiadványi rekvizituma és előzetes olvasói tájékoztatást szolgáló információja közül mindenekelőtt a rendezői elv csigázza fel az (irodalomtörténeti) érdeklődést. Olyan kortárs ukrán kisprózai válogatást vehet kezébe a magyar olvasó, melynek fordítás-anyagát bizonyos térségi elv formálta együvé, és ez legalább két szempontból figyelemfelkeltő.

Geográfiailag a Tisza és a Zbrucs folyók közötti térséget emeli ki a kötet szerzői szándék: a *Kárpátokon innen és túl* szerzői gárdáját azon ukrán írók alkotják, kik az egykori Osztrák-Magyar Monarchia részének tekintett vidékek szülöttei, illetve lakói, azaz a jelenlegi Ukrajna nyugati régióját képező Kárpátalja, Lemberg, Ivano-Frankivszk, Ternopil és Bukovina összesen harmincegy szerzőjének ugyanennyi novellája, elbeszélése kerül itt egymás mellé. Így a kötet történelmi-territoriális vonatkozásokat érintve irodalomtörténeti, -elméleti és -értelmezési kérdéseket implikál, miközben pedig – elsősorban! – gazdag referenciális anyagot is mozgat: az emberi természet és érzelem örök problematikája szövődik bele tájba, társadalomba, történelembe.

A kötet kitalálóinak – copyright: Magyar Újságírók Kárpátaljai Szövetsége, míg a fordítást és a kötet kiadását a budapesti Szülőföld Alap támogatta – e munkája joggal mondható különlegesnek, egyedinek. Sőt, talán úttörőnek is – ahogyan a könyv negyedik (kiadói) oldala minősíti a vállalkozást. A szerzői gárdát tekintve méltán nevezhető reprezentatívnak. A kiadvány valamennyi szereplője az ukrán Nemzeti Írószövetség vagy az Ukrán Írók Társaságának tagja, „ami egyben minősíti is írásaikat” – olvasható a bevezetőben. Nívó és rangsorolás tekintetében sem lehet mellékes, hogy a kötetbe beválogatott szerzők jelentős számban szakmájuk tudósai; hárman is valamelyik

ukrán írószövetség egy-egy területi szervezetének vezetői; valamennyien ismert és elismert alkotók, jó néhányan rangos irodalmi díjak kitüntetettjei. Vannak olyanok is köztük – Volodimir Fedinisinec és Sztepan Pusik professzor –, kiknek eddig félszáznál több könyve jelent meg, sőt olyan is – Volodimir Kacskan professzor, az Ukrán Tudományos Akadémia Felsőfokú Iskoláinak akadémikusa – aki hetvennél több kiadványt jegyez.

Mindent egybevéve: e kötet két szempontból különösen figyelemreméltó. Az első feltétlenül a szélesebb magyar olvasóközönséget érinti, és mindenképp az egyes szerzők egyes műveinek szépirodalmi hatása körül keresendő, illetve a harmincegy mű által kirajzolódó világ ismerős ismeretlenségében. A másik pedig a régiós, a térségi szempontban rejlik. Például egy irodalom- vagy kultúrtörténeti áttekintés nagy haszonnal vizsgálhatná e régió ukrán és magyar irodalmának alakulását az elmúlt száz esztendő történelmi-kulturális eseményei, valamint a különféle határmódosítások között.

Könnyen belátható, hogy e két figyelemfelkeltő szempont a tárgy kétféle érdekeltségi köre, de egyetlen távlati célt szolgál: egymás jobb megismerése révén a békés együttélést ukránok és magyarok között a huszonegyedik században éppúgy, mint ahogyan példásan tették azt „őseink”, mikor „közös földeket szántottak, együtt építettek várakat, harcoltak a kurucok zászlaja alatt, királyuk és tábornokaik akaratából haltak hősi halált a Balkánon és az olasz fronton, a Kárpátoktól a Volgáig húzódó viharos sztyeppéken”.

Így fogalmaz a kötet *Ajánlása* – melyet Petro Hodanics, a kötet összeállítója, az Ukrán Nemzeti Írószövetség Kárpátaljai Nemzetiségi Szervezetének elnöke jegyez –, és a népek összetartozását nem is egyszer említi. Az előszói szerepű *Ajánlás* egy másik helyen külön hangsúlyozza, hogy „évszázadokon keresztül jól megvolt itt a magyar az ukránnal, a német a zsidóval, a román a szlovákkal, a cseh a cigánnyal”. Azt is fontosnak tartja megemlíteni, hogy itt sohasem a nyelvek különbözősége volt a mérvadó, „hanem az, mennyire megértő emberek” éltek egymás mellett, és „érdeklődtek egymás irodalma, kultúrája iránt”. E régió lakosai „átvették egymás szociális-kulturális tapasztalatait, ami a politikai kataklizmák ellenére is hozzásegítette őket egymás megértéséhez”. Többes szám első személyben is szóvá teszi az *Ajánlás*, hogy „a sors és a történelem megtanított, hogy tiszteljük és toleráljuk egymást”. Amikor pedig az *Ajánlás* vége úgy fogalmaz, hogy „az antológia szereplői megpróbálják a magyar olvasót a vendégszerető ukrán házakba, családokhoz csábítani, ahol őszinte szavakkal

mondják el örömeiket és bánatukat, beszélnek álmaikról, lelki emlékeikről, a mai hucul és ukrán lakosság hétköznapijairól, kultúrájáról” – akkor bizony hajlik az olvasó nem pikniknek, hanem szíves ukrán vendéglátásnak tekinteni a *Kárpátokon innen és túl* meghívását.

A piknikről szóló, régről ismert aforizma, a 18. századig visszanyúló bon mot Georg Christoph Lichtenbergtől származik. Azt jelenti, hogy a könyv, a mű, a szöveg olyan piknik, melyre az író hozza a szavakat, az olvasó pedig a jelentést. Ez a mondás hosszú évek során számos kiváló irodalomtudóstól nyert különféle jelentésárnyalatot, de most elsősorban azért kér teret, mert egy-egy fordításkötet kapcsán mindig különösen problematizálódik a jelentésadás és a művészi megoldás kettőssége. Az eredeti ukrán és a fordítói megoldások révén megképződött magyar jelentés közötti feltételezhető különbözőséggel számolnia kell az olvasónak.

A fordítás-közvetítés értelem- és érzelemformálásának felelősségteljes aspektusát szinte hangsúlyozza a könyv impresszuma. Az a különleges státus, hogy „irodalmi szerkesztés Maszkalik Aranka és Timkó Ilona”, valamint az a szokatlanság, hogy a fordítók – Balogh Csaba, Barát Mihály, Béres Barna, Kudla György, Nigriny Szabolcs, Tárczy Andor – közösségként vannak feltüntetve, nem indokolható semmilyen eddig ismert hagyománnyal. (A kötet belső kivitelezettségének amatőr hangulata nincs összhangban a kiadvány eszmei jelentőségével.) Az egyes novellák (elbeszélések) esetében felismerhető, másoknál viszont inkább csak megsejthető eredeti artisztikum nem tudja könnyedén fenntartani az egyenletes olvasói érdeklődést a könyv kétszáz oldalán keresztül.

2.

Csak nem egyenetlen a *Kárpátokon innen és túl* című antológia? Ha nem lenne félrevezető a kérdés, akkor sem lehetne elintézni igennel vagy nemmel, hiszen összetett az észlelet, amit ezzel kapcsolatban ki kell bontani. Poétikákkal, kötetszerkezettel egyaránt kapcsolatos.

A könyv első olvasásakor az egyes önálló poétikák, egyedi stílusok mindeképp lassítják a befogadás természetességét, ugyanis a történetből történetbe átlépő olvasónak harminc esetben kell (gyorsan) hátrahagynia az előzőekben megértett térbeli-időbeli és emberi-nyelvi szituációt, tudniillik harminc alkalommal esik át a behelyezkedés-újrakezdés tapasztalatán. Ilyen befogadói körülmények között táruul fel a nóvum, a novella műfajmegjelölő szavában rejlő jelentés: a francia ’nouvelle’ mibenléte. Némely esetben a

történelmi háttér és beágyazottság, másutt a társadalmi jelenség, esetleg a természeti-környezeti emelkedettség ölti magára e nóvum szerepét; megint más alkalmakkor a személyesség narrációja. A sikeres műveknél a történet és a mesélés egysége megvalósul: ezekben leginkább a történelmi-társadalmi törvényszerűségek, valamint a morális kötöttségek közt eszmélő ember karaktere, érzelmi-tudati beállítottsága jelenik meg az élet egy-egy sűrített epizódjaként – újdonság gyanánt.

Kötetszerkezetről nem lehet a megszokott módon beszélni. A tagolás-csoportosítás semmilyen jellegű lehetőségével nem él a kiadvány. A művek egymásutánisága helyenként ugyan fel-felvillant valamilyen laza, asszociatívnak mondható kapcsolatot, ám ez illúzió: csak a véletlenség műve. Itt az „irodalmi szerkesztés” nem a műveket tekinti kiindulópontnak, hanem a szerzők neveit: azokat szedi ábécé-rendbe, ez alakítja ki a *Kárpátokon innen és túl* novella-világát, rendjét. Ebben a sajátos kötet szerkezetben tehát valóban „véletlenül” kerül értelmezhetően jó pozícióba a *Lelkiismeret* című Mihajlo Andruszjak-novella – itt a mű világába történő belehelyezkedés még nem okoz gondot. Tudniillik ez a kötetnyitó mű olyan helyről villant fel egy fontos történelmi képet, ahol még friss az *Ajánlás*-ból hozott olvasói emlékezet, miszerint az ukrán nép hosszú küzdelem és várakozás után nyerhette csak el függetlenségét, és aztán „az alkotás szabadságát”. Ez a nyitónovella jól illeszkedik az *Ajánlás* azon szavaihoz is, miszerint „a mai ukrán próza gyökereiben kötődik a múlthoz, különösen azokhoz az eseményekhez, amelyek tizennégy millió ártatlan embert pusztítottak el a közelmúltban”.

A *Lelkiismeret*-ben megidézett történelmi múlt „az ötvenharmadik év” őszéről beszél. A három ukrán „felkelő”, valamint az „MGB-sek”, az Állambiztonsági Minisztérium fegyveresei közt kirobbant tűzharc szemtanúja áll a középpontban, az az Ivan Szolomcsuk, aki gyengeségből mutatta meg a jó irányt, amerre a felkelők menekültek. Így az MGB-seknek sikerült is megölniük a kis csapat két tagját, míg a vezér – aki Szolomcsuknál hátrahagyta bőrkabátját – elmenekült. Ennyi a történet, de a hangsúly a hátrahagyott bőrkabátán van, melyet Szolomcsuk – egyébként – egy „ódon tölgyfa lábában” tart, melyen „megbízható osztrák zár” van. Sok-sok év után is bántja őt a lelkiismeret, hiába akarta már azt a bőrkabátot „kályhába vetni”, vagy „apró darabokra hasítani” – nem tudta megtenni. Néha elővéve azt, bocsánatfélét rebeg Szolomcsuk, de továbbra is féltve őrzi a hátrahagyott ruhadarabot.

Az ábécé-rend törvényszerűségei szerint a történelmi múlt a kötet utolsó negyedében térhet csupán vissza, de annál drámaibb hatású megjelení-

tésben. A *Keljen fel, édesanyám... 1947. Egy élet (a háború után)* címet viselő Marija Matiosz-novella természetesen a *Lelkiismerettel* együtt képez olyan történelmi teret-helyzetet, melyben az ukránok és a háború utáni szovjetek közötti harc a téma, pontosabban: egy „deportációs leirat” parancsteljesítéséről esik szó a műben. „A területnek az összeverődött banditáktól és cinkostársaiktól való megtisztítása” a cél, ezért a hatalom névsorokat állít össze, azon személyek listáit, akikért a fegyveresek, „semmi másért”, csupán „azért” jönnek el – ahogyan Korniljo, a mű egyik hőse fogalmaz. Ilyen listára kerül Sandro, a négygyermekes családfő, aki hetedmagával él. A másnapra várható elhurcolás hírére megtudván azonnal családi tanácskozást tartanak, és az ott született bizarr ötlet megvalósulásától várják a megmenekülést. A másnap megérkező katonák pedig egy halottbúcsúztatóra, egy temetés előtti halottsíratóra érkeznek, és a négy gyerek – Varvarka, Fedusz, Dunusz, Mikolajcsik –, valamint Iván nagyapó „hibátlan” gyászolókként viselkednek, akárcsak a koporsóba fektetett Katerina anya. Így aztán a katonáknak békén kell hagyniuk a családot, hiszen az egyik kritérium, a hét fős család nem érvényes már. Csakhogy ezzel nem ér véget a történet és a történetbeli alakítás, az ugyanis legvalóságosabb valóssággá változik. Katerina anya, csakhogy megmenekíthesse gyermekei apját, olyan tökéletesen kívánt megfelelni, hogy a végén igazi halott lett. A történet legutolsó mondatáig tartogatott bizonyosság drámai erővel hat – a kötet egyik legjobban felépített novellája ez.

De a *Bátor embernek vére* című sem marad el sokban ettől. Levko Riznik műve szintén a második világháborúhoz kötődő időkben játszódik, és Jurij Lipa íróról, valóságos, ismert személyről szól, akinek szavai B. Sztebelszkij visszaemlékezései nyomán szerepelnek a novella nyitányában-mottójában: „Akár itt, akár ott – mindenütt ellenség van. Elaljasodik az ember. Sokkal jobb méltóságteljesen elesni a harcban szülőföldemen” – mondta Jurij Lipa visszautasítván a felajánlást, mikor 1944 végén lehetősége nyílt Nyugatra távozni. Így maradt otthon, és végezte orvosi munkáját az író, akiért egyik nap eljött két szovjet tiszt, hogy menjen velük sürgősen „meggyógyítani egy beteget”. „Egészségesen visszazállítjuk” – mondták a tisztok, az „UPA-bandáktól”, az Ukrán Népfelkelők Handseregének embereitől „hemzsegő” vidékre érkezett tisztogató „csekisták”, akik végül is Lipa gyilkosai lettek. Merthogy kihallgatás lett a „gyógyításból”. De mivel az elhangzó két kérdésre – 1. „hol vannak az UPA-bandák telepei, ahol maga orvosként szolgál?”, 2. „merre ment Oleg Levickij festőművész, aki a tegnapi napon magánál

vendégeskedett?” – Lipa megtagadta a válaszadást, ezért az egyik orosz tiszt hirtelen felindulásból szuronyát az orvos mellébe döfte, „markolatáig”.

A *Lelkiismeret, a Keljen fel, édesanyám... 1947. Egy élet (a háború után)*, valamint a *Bátor embernek vére* szorosan összetartozó novellák, egységes térhez-időhöz kötődnek, és pontosan reprezentálják a mai ukrán próza egyik részének múltban gyökerező természetességét, amely mellett pedig mintegy sokszínű hajtásként nőnek ki a kortárs ukrán kispróza egyéb jellegzetességei.

3.

A történelmi múltba forduló figyelem nem alakul át társadalmi jelenről leváló emlékezetté, ugyanis az antológiában több novella kimondottan a függetlenség elnyerése előtti időkre épülve nyeri el értelmét.

Például a *Tatársásban* – Sztepan Pusik műve – összetartozik a természeti környezet az ember magányával, társkeresésével, miközben egyértelműen a legnagyobb teret a társadalmi jelenségek kapják. A narráció és a főhős Mamaj szemlélődő sétája a tavaszi természetben olyan gondolatisággá alakul, melyben egyéni sors és társadalmi jelenség egyként kiált valamilyen megoldásért. Mégpedig a történelmi múlt, a hagyomány, az egykori kultúra nevében: „Mamajnak nem fért a fejébe, hogyan lehetséges az, hogy a Sevcsenko által megénekelte Katerinának, akiknek ma már saját államuk van, nem azzal törődnek, hogy minél gyorsabban építsék-szépítsék azt az államot, amelyről annyit álmodoztak elődeik, a kozákok és szicsovokok, és dalaikba foglalták álmaikat.”

Mamaj saját sorsából indul ki, abból a helyzetből, hogy feleségével elváltak. „Csak” annyi történt – gondolja Mamaj –, hogy „felbomlott még egy ukrán család, szétesett, akár egy omladozó épület”. „Igaz, az ő esetükben legalább mindkét szülő Ukrajnában maradt, azonban ezer és ezer ukrán család tagjai szerteszóródtak Görögországban, Olaszországban, Törökországban, Angliában, az Amerikai Egyesült Államokban”. E széthullónak érzett társadalom kapcsán fogalmazódik meg számos kérdés Mamajban, de azokra nem lel egyértelmű választ, így aztán a jelenségek számbavétele mintegy a hibák megnevezésévé lesznek. Szóba kerül a tönkretett park, a hagyományörző utcácskák helyén a „fényűző, de annál ízléstelenebb” kastélyok sora, a kivágott erdők, a szétlopkodott gyárak és kolhozok vagyona, a csernobili katasztrófa, majd a szarkofág körüli munka, az egymásra uszított katolikusok és pravoszlávok tömege, de mindenek ellenére Mamaj hisz abban, hogy az emberek egyszer összefognak és megakadályozzák a „méltatlanok” szereplését országszerte.

Külön is szól egy általa Berijához hasonlított egykori „buzgó kommunista funkcionáriusról”, aki korábban minden alkalmat megragadott, hogy „magszaltalja a brezsnyeveteket, andropovokat és csernyenkókat”. Akiről később kiderült, hogy „csúszópénzeket vesz fel” lakáskiutalásokért, és ez az ember Mamaj egykori földije. „Berija” karrierje a függetlenné vált Ukrajnában is folytatódott, „földtulajdonos lett és boltot nyitott”, „még két háromszintes épületet, két személygépkocsit szerzett meg magának”, „mindent igyekezett megkaparintani a pártvagyonból”, még egy „benzinszállító gépkocsi is a tulajdonába került a katonai alakulattól”, és továbbra is „elnökségekben ül, szónoklatokat tart másoknak erkölcsiségről, igazságosságról, hazafiságról”.

Ezzel a világgal szemben válik láthatóvá a „vékonypénzű” napraforgó-árus, a „sápadt asszony”, a tatársást gyűjtő nő, aki lányával odáig jutott, hogy „a betevő falatra sem futja”, akinek e növénybegyűjtésnél segítője egy rendőr – egy „milicista”. A novella végén megjelenő Mamaj-tanítvány pedig, az ibolyacsokorral tanára felé lépő lány az élet elvont értelmű szépségeként válik értelmezhetővé. A pénz és meggazdagodás agresszív világával szemben létező értékrend megnyilvánulása ez a műbéli motívum: a zenetanár-karmester Mamajnak járó kedvesség, elismerés, figyelem és szeretet, amiről nehéz eldönteni, hogy végül is pénzért vajon tényleg sosem kapható meg?

Hogy a *Tatársás* világa mennyire nem elszigetelt jelenség és probléma-érzékelés, arról *A koffer* című Jurij Balega-novella ugyancsak pontosan tudósít, annak ellenére, hogy ez utóbbi mű groteszk arculatát mutatja a *Tatársás*ban vázolt társadalmi jelenségnek, térnek. Mindegy, hogy komoly, avagy groteszk színezetet ölt a mű, e két novella szinte kiegészítői-folytatói egymás világának. Hiába állnak igen távol egymástól az antológiában, a *Tatársás* „egykori kommunista funkcionáriusában” könnyű felismerni *A koffer* társaságának egyik tagját, vagy: *A koffer*ban „Beriját” többedmagával mutatja be a szerző. E novella szereplői értelmiségiek, professorok, pártfunkcionáriusok, kultúrmunkások – a megbukott rendszer utáni új világ „rendszerépítőiként” fellépő képviselők, nyugdíjasok, az egykori párt hívei, kik ugyanúgy üléseken élnek tovább életüket, mint annak idején.

Itt egy Andrij Mihajlovics nevű nyugdíjas áll a középpontban, aki „egész életében a népművészeti és néprajzi múzeumban dolgozott”, megvédte kandidátusi disszertációját, sőt „kísérletet tett a doktorira” is. A vidék kommunista sajtójának történetével foglalkozott, csak aztán „kiábrándult”, később pedig széthullott a „bolsevik birodalom”, és ő egy kis városban kívüli földön burgonyát kezdett termesztetni, hisz nyugdíja nem volt elegendő semmire –

mint minden tudósnak, orvosnak, tanárnak. Ám a föld annyira „kifacsart, trágyázatlan” volt, hogy tennie kellett valamit. Ekkor jött az ötlet, hogy „kincseit”, a „nyolcvanéves kommunista újságokat, brosúrákat, röplapokat, és a húszas évek kalendáriumait” ő bizony felajánlja megvételre, mégpedig „két autó ganéjért” cserébe. És a novella egyik fő problémája ebből adódik, tudniillik az „elvtársak” nem tudnak „ganéjt” keríteni, ezért pénzt ajánlanak az áruért cserébe. „Hogy képzelik? Maguk szórakoznak velem? Én maguknak olyan árut, olyan relikviákat adok, maguk meg? Két autó szart sajnálnak” – mondja a főhős és szavai szimbolikus értelmet nyernek e barterféle értékösszehasonlításban. Ezt az ügyletet két pártgyűlés foglalja keretbe, az egyik még a régi rendszerből való, ennek felidézésével indul a novella, a második jelenkori, ezzel zárul a mű. A koffer pedig, amely diákkorától kíséri a főhős sorsát, rendszereket, gyűléseket átívelően továbbra is szolgál...

A társadalmi tér egy másik vetülete villan föl a *Kalandom egy némettel* című novellában. Okszana Dumanszka művében egy hasmenéssel küzdő német úrral és párjával kapcsolatban kerül bemutatásra a gyorssegély, a kórházi állapot, higiénia és felszereltség, valamint a mindent átölölő parazsolvencia „természetessége”. És ugyancsak a gyógyítással kapcsolatos Leszja Bernakevics novellája – *A kuruzsló és jobbkeze* –, melyben a praxis tudományon inneni üzleti lehetősége kerül pellengérré – mint társadalmi jelenség. Itt egy Avicenna bece-, vagy inkább gúnynevű kuruzsló-orvosló vállalkozó, valamint frissen alkalmazott asszisztensnője közt kialakulóban lévő – kollegiális „tudásra” épülő – kapcsolat a téma, de az emberi hiszékenység és csodavárás révén a kor e sajátos jelensége is feltűnik. A férfi-nő kapcsolat groteszk formabontása mélyén fölsejlik a társkeresés, a társra találás mindenkori komoly igénye – ami, egyébként, az egész *Kárpátokon innen és túl* világát körbefonja.

4.

A szerelemmel, társas kapcsolattal összefüggő kérdések boncolgatása kitüntetett helyet foglal el az antológiában. Mennyiségileg szembeötlő, de minőségileg is figyelemre méltó művek sora foglalkozik a témával: első-sorban annak különféle emberi mélységeivel, de társadalmi, közösségi hagyomány-morállal érintkező aspektusaival szintúgy.

Örök emberi szenvedély munkál e novellákban. A szó szoros értelmében vett pusztító indulatot, vehemenciát mutat be pár mű, ám ezek közül is kiválik Vaszil Gabor *Svonc*, illetve Mihajlo Rosko *Véres hold a Mincsel csúcán* című alkotása. Más-más közösségből, környezetből, korból fejle-

nek ki az írások, de mindkettőben ugyanolyan hőfokra emelkedik az érzelem. Szembeötlő különbözőségeket mutat az alkotói módszer és szemlélet, de a művészi hatások, esztétikai minőség csaknem azonos egymással.

Az előbbiben például végig realista színben látni Ivan Svoncot, édesanyját, azt az egész világot, amelyben feszült, drámai beszédük, mozdulataik egy tragédia közeledtét sejtetik attól a pillanattól kezdve, amint „Svonsietve, hebehurgyán, már-már dühtől vezérelve borotválkozott”. Csak két-három mondat, néhány érzéletes kép, és mindjárt látni: felkavaró érzelmek közt hánykódik fiú és édesanya egyaránt. Mindössze pár órányi időt foglal magába a mű, de abban felvillan egy egész élet sűrített keserve. Az édesanya női sorsa külön mélységet mutat. Külön tragédia Ivan természete, külön az ártatlan lovak bántalmazása: egyszerre érthetetlen, elfogadhatatlan a tomboló érzelem, és ugyanakkor felismerhető benne az elkerülhetetlenség, a sors törvényszerűsége.

Az öreg Mikolajcsuk lánya, Marija lakodalmára készül a falu, de mindenki tart Ivantól. Ugyanis a kikoszorózott, egyértelműen elutasított Ivan annyi idő múlva sem tud belenyugodni abba, hogy Marija másé legyen. De lám, hiába üldözte-bántalmazta Ivan az udvarlókat, tartotta rettegésben Mariját és a hozzá közeledőket még késsel is, csak elérkezett a nagy nap. A korábban öléssel fenyegetőző Ivant ezért is kéri édesanyja, vigye el őt szerkérral kendert áztatni a szomszéd helységbe, hátha elkerülhetnék az anya által megálmódott véget; külön is kéri a fiút, ne menjen el a lakodalomba. De Ivan hajthatatlan, tombol benne az indulat. Teljesíti ugyan a kérést, ám durván viselkedik édesanyjával, siet, ütlegeli, veri a lovakat, bánt mindent maga körül, az egész világgal haragban van.

Jól felépített drámaiság érvényesül a *Svoncban*: mikor a kendert áztató édesanya a folyó vizében piros színt pillant meg, azonnal tudja, vért lát, hogy fia visszahajtott a lakodalomba, ezért bekövetkezett a vég. A hazafelé rohanó idős asszony hiába kívánja mindenével, csak szólna az a lakodalmi zene, hadd lenne mulatság – de néma minden: nincs mulatság, zene, a lakodalom félbeszakadt; örökre elromlott e nap, halállal keveredett össze a vigasság, nincs többé az édesanyának fia.

Ilyesféle érzelmi okból bekövetkező halál, sőt vérengzés van Mihajlo Rosko művében is, ahol szintén szerelemföltés és fékevesztett indulat uralodik el egy emberen. Mivel a *Véres hold a Mincsel csúcsán* reális világa erősen összekeveredik a misztikummal, a baljóslatú emberi eseményorozat kivetül az egész tájra, környezetre. Már a legelején is vészjósoló a hold-

dal kapcsolatos szürreális kép, egy álomhoz kötődő látomás, hogy aztán a kitisztult világ pontos és gazdag, természetes emberi-érzelmi bemutatása után újra előjőjön, és mintegy keretbe zárva a művet, valamiféle szürreális magyarázatot adjon a féltékenység józanságot felszámoló valóságára.

Három főszereplő körül forog a történet, de a klasszikus szerelmi háromszög háttere felfrissíti ezt az évszázadokon átívelő szituációt. Oleksza boldog férjként élhetne csodált felesége, Okszana mellett, ha nem férkőzne tudatába az a kétely, hogy Okszana aligha felejtette el Vaszilt, sármos, vonzó első szerelmét, aki egyébként Oleksza egykori osztálytársa, későbbi barátja volt. Hiába hivatkozik felesége a józan belátásra, a féltékenység egyre inkább uralhatatlanná válik Oleksza gondolkodásán, és ez felborítja életvitelét. Egy alkalommal, mikor lerészegedik, meg is üti feleségét, és a közelgő ünnepség – egy lakodalom –, ahová a házaspár, de Vaszil is hivatalos, már előre elborítja Oleksza tudatát. Amikor pedig az ünnepségen Vaszil táncra is kéri egykori szerelmét, és Okszana elfogadja a felkérést, a férjet valóban uralhatatlan gyilkos ösztön kezdi vezérelni. Eltűnve a lakodalomból vészjósó lesz a hiánya. Mind Okszana, mind Vaszil érzi ezt, amikor pedig együtt indulnak haza, hogy megkeressék, beszéljenek vele, tisztázzák az alaptalan feltételezéseket, egy elsuhanó hatalmas kutya árnya rémületet vált ki Vasziliból.

A novella elején megálmodott szürreális képen, a vérral lassan megtelző hold a Mincsel csúcsán kezdetben még egy futó, menekülő Olekszát lát, majd az elfáradó futóban lassan egy hasra fekvő, fejét a mellső lábaira hajtó állatot ismer fel, aki lesbe helyezkedik. Először Vaszilt támadja meg a nem is kutya, hanem farkas, és torkát szétmarcangolva vérért szürcsöli, majd a baltával ellene forduló Okszanával szintúgy végez. Ezek után egy nehezen lélegző farkasról szólnak a novella sorai, ismét látható a hold, a műbéli kezdőkép, majd újra Oleksza gondolatai olvashatók, amint ellenállhatatlan vonzódást érez a hold iránt, és „megszakadt szívvel vonít”. Akár a nyitóképben. Előre meglátott álom a vérengzés, vagy valóságos eseménysor? – eldöntendő kérdés.

És ugyancsak gyilkos indulat, halál, ámde – Gabor és Rosko írásával szemben – mindvégig higgadt, szinte közönyösnek mondható narráció ellentéte alkotja meg Okszana Lucisina *Az ellenszenv anatómiája* című szintén figyelemre méltó novelláját. Külön is felhívja magára a figyelmet, hiszen az elbeszélő, mikor egyes szám első személyre vált át, olyan én-történet – élettörténet – kerekedik ki pár oldalnyi terjedelemben, amelyben egy „halott” nő számol be saját tetteről, annak vélhető okairól, a mérhetetlen öngyűlöletről, mely nem csupán egyszerű öngyilkossághoz vezette el a kis-

gyermekes fiatal asszonyt, hanem „konyhakéssel összevissza szurkálta magát, valami vad, emberfeletti erővel”.

Kiváló összhangot hoz létre a cím és a szenttelen hangvétel, a szinte közönyös beszámolóí jelleg, amely apró részletességgel elemzi a tett előtti helyzetet: egy csupán pislákoló szerelemre épülő házasság életformát, amely lassan, de határozott bizonyossággal ér be az ellenszenv révébe. Látható, hová vezet a férj, gyerek, a közepes, biztonságos állandóság, megszokás, a hétköznapokra szorítózkodó távlat. Valóban érzelmentesnek mondható az „elemzés”, de megpillantható annak filozófiai értelemig ható íve, hogy mi értelme lehet csupán leélni az életet? Hogy van-e egyáltalán értelme annak, mikor a biztonságos, ám unalmas együttélés, a sokszor nem kívánatos szex és megszokott, egyhangú életvitel megpróbálja helyettesíteni a felkavaró érzelmeket, a női önmegvalósítás eddig kevésbé ismert módzatait: mikor az élet megélése helyett, annak pusztja leélését választja az ember.

És továbbra is szerelem, párválasztás, társkeresés. Ott munkál Nyina Bicsuja *Csodára várva* című művében éppúgy, mint Vaszil Dacej *Repítsetek el a Göncölszekerenjében*, vagy Petro Hodanics *Reggeli két személyre* című írásában – melyeknek más szempontú, de hasonló terjedelemben részletezhető érdemeik vannak, mint az előzőeknek. A téma fellelhető Volodimir Kacskan *Marija panaszaiban*, Vitalij Kologyij *Büszkeségében*, és részben ez formálja Oleg Szencsik *Mézillatú éjét*, ahogyan Vaszil Sztefak *Sztefa* című novellájában ugyancsak feltűnik a párválasztás gondja – ez utóbbiban egy sajátos kivetített tudatban (melyben az írói szakma is feltűnik). A kötet friss gondolatossága az az emancipált női tudatba öltöztetett (kissé férfias és szexista) látásmód, mely a társadalmi nem, a gender problematikáját érintve beszéli el a női vágyat, megemlítve Marija Jakubovszka *Freskók, fehér tollal* című könyvét, melyből idéz is: „Minden férfi életében csupán egy és egyetlen nő létezik, akivel valóban boldog lehet...”

Így külön érdeklődéssel olvastatja magát Marija Jakubovszka antológiabeli műve, *A babszem*, amely látomásos költői képeket sikeresen alkalmaz a próza világában, és egyszerre érinti az ukrán nemzeti, történelmi múltat, valamint a jelen társadalmi-szociális vonatkozását. És ide kapcsolható az a véletlenség, miszerint még egy, szintén babszem címben emelő novella szerepel a könyvben, Szerhij Fedaka *Öt babszem egy hüvelyből* című alkotása, mely a társkapcsolat, szerelem és a nemek titokzatosságaival is jellemezhető emberi természet érdekes és értékes analízise, miközben egyetlen művégi mondattal különös távlatot villant föl, mégpedig a népek egymás közti megértését.

5.

Ez utóbbi novella címbéli öt babszeme, a mű öt részének megfeleltethető elképzelés, de szövegbeni szerepet is kap, mint megértést elősegítő összekötő motívum. Szerhij Fedaka művének mindegyik része egyes szám első személyű megszólalás, de a narrátor személye és pozíciója változik, ezért a végére zavarba ejtő bizonytalansággal, de annál határozottabb távlatú megengedéssel olvasható egy gondolat az elbeszélő szüleinek emberi természetével kapcsolatban: „Rosszabb, bonyolultabb ez, mint Ukrajna kapcsolata Oroszországgal. Az ő esetükben is kevés az esély arra, hogy valamikor is tökéletes legyen az egyetértés. Nem ismerek még két ennyire egymásra utalt embert és országot. Bármennyire is civakodnak, sohasem hagyhatják el egymást, mert egy tőről fakadnak, és évszázadok óta egybetartoznak.”

Az emberi (és nemzeti) természet különbözőségeken túli összetartozásával hozható kapcsolatba Petro Szoroka *Ellenségem – Haszan, avagy A nagy fogócska* című műve, melynek társadalmi teréül egy kazahsztáni atomkísérleti lőtér, valamint egy katonai laktanya, és azon belül a sorköteles katonák zárt világa szolgál. Egy itt lezajló labdarúgó torna eseményeit meséli el a főhős, hogyan esett meg a nemzetiségi alapon összeállított csapatok versengése, ahol is favoritnak „érthető módon a csecsenek számítottak”, ám általa mégis az ukránok kerültek ki győztesen. Ezért a csecsen Haszan meg akarta ölni őt. Menekülnie kellett. Kerülte is Haszant, aki a végén mégis elkapta a góllövő ukránt, és valóban meg akarta ölni, amikor egyszer csak „lekászálódott” róla, eltette a kést, és azt mondta: éljen. Azért üldözte az ukránt, hogy az tudja meg, mit jelent egy csecsen adott szava, de az ölés előtti pillanatban Haszan megértette, hogy ők valójában „testvérek a balsorsban”. Egy csecsen és egy „bangyora”, de testvérek, hát meg kell bocsátaniuk egymásnak.

A népek egymásra utaltságában rejltő távlat, e két utóbbi – Szerhij Fedaka és Petro Szoroka jegyezte – műben megcsillantott lehetősége egyik külön öröme e könyvnek, hiszen a Petro Hodanics-féle *Ajánlással* összekapcsolódva akár többirányú elkötelezett baráti gesztusként is értelmezhető az antológia. És bár érdemes szólni még e kötet számos egyéb megvilágításban feltűnő értékéről, ám ennek fontosságához mindenképp visszajár a jóindulatú értelmezés. Így tűnik fel Nagyija Varhol *Kiáltása*, Dmitro Keselja *Igaz lelkek hajója*, Ivan Jackanics *A szűk utcák ideje*, Vaszil Huszti *A fekete párdúc bosszúja*, Volodimir Hanulics *Mentora*, Vaszil Hreba *Bozótos mezsgyéje*, továbbá Jurij Síp *Szépséges álom*, Andrij Durunda *Spic, a kutya*, vagy Olekszandr Dovbus *A denevér* című jó atmoszféra-teremtő műve.

Vagy az egész könyv azon sajátossága, miszerint a táj megjelenésével közvetít emberi hangulatot, továbbá, hogy túlnyomórészt kisközségek, falvak tereit formálja meg a beszéd. (Ennek ellenpontosításaként üdítően hatnak Ivan Jackanics, Vitalij Kologyij, Vaszil Sztefak nagyvárosi terei.)

A táji-kisközségi léthez s térhez kapcsolódik Ivan Nahirnyak írása – *A kaljuszi vásárra menet* –, melynek elbeszélője és írója egyetlen személyességgént tűnik fel. És nem csupán azért, hogy a Csernyivci megyei Lomacsinci születésű szerző írásában ugyancsak feltűnik a „szülőfalum, Lomacsinci” szókapcsolat, hanem az egész írás tájba, természetbe illesztett egyes szám első személyű megszólalási módja mély bensőségességet közvetít. Több oldalnyi részletezés és egyetlen bekezdésnyi novellázáró megállapítás ellentéte ez a mű, mely a hajdani csaknem érintetlen szépségű természet, valamint a helyére került „Dnyisztrovszki Vízyűjtő hullámai” helyezkednek szembe egymással.

Táj, természet, ember és környezet, valamint kultúra és személyesség egészen különös ötvözete szólal meg Volodimir Fedinisinec *A Fehér Holló ünnepe* című írásában. Az ukrán nemzet iránti szeretet is bőven árad a sorok között, de atmoszférájában méltóság, örök emberi értékek tűnnek elő, és mindez együtt szembeszökő közvetlenséget ölt magára. Ebben a hangulatban helyenként már-már az is bizonytalanságot kelt, amit más helyen egyértelmű szerzői reflektáltságnak lehet nevezni, tudniillik ez az írás nem csupán író-t és műbéli mesélőt tekint egynek, de helyenként a Fehér Holló „tudatát” úgy-szintén megfelelteti a narrátori beszédnek s a szerzői éneknek.

Az írás mindvégig szoros referenciális olvasatot javasol, miközben nincs történet a műben. Legfeljebb az ungvári vár melletti skanzen létrehozása és annak ünnepélyes átadása válhat az értelmezésben azzá, valamint azon kezdeti felvetésnek a fürkészése, hogy miért is Fehér Holló a neve ennek a madárnak, ha színe egyértelműen fekete. Így tárul föl az a térség, melyet „a Fehér holló tudata” a megnyilatkozóval együtt konstruál meg. Ez természetesen nem azonos azzal a világgal, amit alapul vesz, ugyanakkor mégis öröm a mindennapokban létező-látott város, táj, épület, környezet, az ismert valóságanyag szövegbeni szerepeltetése – érintve a történelmi tudás több szomszédos népre vonatkozó emlékéanyagát. *A Fehér Holló ünnepe* akár reprezentánsa is lehetne a kötetmegformáló elképzelésnek, hiszen ebben kiváló egyiséget alkot mindaz, ami mára a független Ukrajnát jelenti, azzal, mit az *Ajánlás*-ban ukránokat s magyarokat összekötő évszázadoknak nevez az író. Hiszen „a Fehér Holló ősei még láthatták a híres várkapitányokat, az olaszországi Nápolyból származó Drugeth-család neves tagjait: Bálintot, Györgyöt,

Jánost, Fülöpöt, Lászlót, feleségeiket és gyermekeiket, akik között olyan szépségek voltak, hogy csodájukra járt a világ. Az ungvári vár egy olyan ritka és patinás hely, ahol bárhogyan fordult a történelem kereke, jöttek és mentek az évszázadok, és változott a tudomány állása, a Fehér Holló-dinasztia valamelyik tagja vagy tagjai mindig ott fészkeltek a közelben.”

„A Fehér Holló tudata” érték és exkluzivitás, hűség tájhoz, környezet-hez. A madár feltűnő intelligenciája járult ahhoz hozzá, hogy ilyen nevet kapjon. Ebben a hűséges szemlélődésben kap helyet a huszti vár; külön is látható, amint a Fehér Holló egyik útja során párjával megpihen a munkácsi vár tetején, majd érintik „a Latorca-parti város peremkerületét, Palánkát, később kuriózumként, Királyházát”, hogy „még többet lássanak a vidékből”, hisz „unták már a nevickei várat, meg a szerednyei várromot”. Ebben a narrációban és tudatban sokféle érték koncentrálódik, külön becsbe helyezve az ukrán népi kultúrát, de tudatosítva: „figyelj világ, ez Európa közepe”. És e geográfiai tény referenciális súlya mindenképp összekapcsolódik a fent kifejtett kötetsszerzői – régiós alapú – elképzeléssel.

6.

A Kárpátokon innen és túl című antológia tehát geográfiai és történelmi-társadalmi térséget véve alapul mutatja be a kortárs ukrán kisprózát. E példaértékű kezdeményezés hasznos kiindulópontja, első beharangozója lehet egy korszerű, komparatív elemeket is felhasználó, de egzisztenciális vonzatú irodalmi-történelmi vizsgálódásnak. Hiszen minden tér objektívnek mondott valósága jórészt mentális kivetülés, társadalmi konstrukció, kulturalitás, a mindenkori jelen képződménye; az alapul vett régió pedig – kitüntetetten Kárpátalja – bőséges szépirodalmi és más anyaggal, többféle nyelvi-kulturális „kivetüléssel”: térkonstrukcióval tud szolgálni.

Mielőtt e „kivetülések” egymást kölcsönösen gazdagító összevetése napirendre kerülhetne, a *Kárpátokon innen és túl* hasznos kezdeményezése két másik kárpátaljai megjelenésű kötetre is ráirányítja az olvasói-kutatói közfigyelmet, mégpedig a *Farmeres nemzedék* és a *Korzó* című almanachokra. Ezen kiadványok magyarra történő átültetése minden bizonnyal árnyalhatná, gazdagíthatná a megkezdett munkát, különös tekintettel, hogy e könyvek kimondottan más-más generációkhoz sorolható szerzők írásait foglalják magukba. Mivel a *Kárpátokon innen és túl* alkotói gárdájának nemhogy a fele-, nem is a háromnegyede, hanem közel öt-hatoda tartozik az 1960-as évek előtt születettek generációjához (sőt generációihoz), a *Farmeres nemzedék* és a *Korzó* szereplői pedig kimondottan az

1960-as években születettek, illetve a jelenleg húsz-harminc év közöttiek korosztályai – mindenképp hiánytalanabbá tennék e különleges régiót az egymásra épülő nemzedéki „térkonstrukcióikkal”.

És hogy közel sem erőltetés mindez, bizonyíthatja Szerhij Fedaka, valamint Mihajlo Rosko neve. Ugyanis e két szerző jóvoltából mindjárt össze is kapcsolódnának e kiadványok (és nemzedékek), hiszen ők az említett almanachokban szintén szerepelnek, és az *Őt babszem egy hüvelyből*, illetve a *Véres hold a Mincsel csúcsán* révén immár a magyar olvasók előtt sem ismeretlenek. Bedzir Natalija *Új hullám a kárpátaljai (ukrán) irodalomban: „farmeresek” és „számítógépesek”* című elemző írásából (Czébely Lajos fordítása, *Együtt*, 2010/1) pedig tudható, hogy épp Mihajlo Rosko előszava, a *Huligánok könyve, avagy a kárpátaljai irodalom posztszovjet napja* című értékelése áll a *Farmeres nemzedék* elején, ajánlasként. Az előszó írója az elmúlt harminc év szerzőit két nemzedékre osztja: az 1960-as években születettek, a „farmeresekre”, valamint a húsz és harminc év közöttiek, a „számítógépesekre”, amely megnevezések egzisztenciális vonzata mindenképp feltűnő. Amennyiben e vonzat „szovjet” és „posztszovjet” térségi tartalommal és jelleggel is telített, különösen izgalmas kutatási terepül tud szolgálni a komparatív irodalomtudomány és -történet számára.

A *Kárpátokon innen és túl* olvasói, értékelői, de kitalálói és megvalósítói előtt szintén külön terek nyílhatnak, amennyiben megkezdődne a kárpátaljai magyar irodalommal történő átfogó régiós, és így ukrainai szembesülés. Egy tudományosan előkészített fordítássorozat megkezdése később nagyban elősegíthetné a „kárpátaljai” fogalom mibenlétének a feltárását: e régió magyar irodalmát és annak kutatóit szintén foglalkoztatja e különlegesen színes térség jellegadó ismérveinek a körvonalazhatósága, hiszen itt valóban évszázadok kötnék össze különféle nyelvű-kultúrájú népeket. Például az Osztrák-Magyar Monarchia széthullása utáni pár évtizedben egyebek közt e térség magyar irodalma táji-környezeti jellegével tűnik fel, tehát ilyen formán is nyilvánvaló egy közös referenciális forrás megléte. A Szovjetunió megalakulása utáni időkben szintűgy közös történelmi-társadalmi s kulturális térbe ágyazottan folytatta, illetve kezdte újbóli alapozó munkáját a százyötvenezer nyi magyar közösség, és végül létrehozta irodalmát, melyet ma már kárpátaljai magyar irodalomként ismer a világ magyarsága.

Láthatóan vannak rendezhető közös dolgok, élmények és tapasztalatok – szépirodalmi forrásanyag. A referencialitáson túlmenően napirendre kerülhetne az egyes poétikák, nyelvi-szemléleti alkotásmódozatok összevetése, amivel pedig az irodalomtudomány és -elmélet korszerű irányai szerint

folytatott kutatásokhoz is hozzá tudna szólni ez a régió – érdemben. Egy ukrán–magyar alapos összehasonlításra nyugvó geokulturális konstrukció felkelthetné a figyelmet – Európa közepére. Egy irodalmi-kulturális kisregió jelenén és múltján gondolkodók társasága hamarosan elérhetné az európai gazdasági makrorégiókban gondolkodók közösségét.

„Közös múltunkat nem tagadhatjuk le” – olvashatók Petro Hodanics szavai az antológia *Ajánlásában*. Ugyanakkor köztudomású, hogy ez a „közös múlt” nem ért véget a múlt század elején. Jelenléte észrevehető volt a második világháború után ugyanúgy, mint a Szovjetunió megszűntét követő időkben, sőt, mikor a kárpátaljai magyarság 1991-ben szavazatával is kérte Ukrajna függetlenné válását – Magyarország pedig elsőként ismerte el az önálló ukrán állam létrejöttét –, akkor, mondhatni, kézzelfogható „jelenné” is vált. Hangsúlyozandó tehát a *Kárpátokon innen és túl* irodalmat s annak kutatását is meghaladó szerepe, hiszen régiós, majd nemzeti léptékűvé válhat általa az a sorsfordító felismerés, melyet a csecsen Haszan is megélt Petro Szoroka antológiaiabeli novellájában. Az *Ellenségem – Haszan, avagy A nagy fogócska* című novellában látható lett, milyen fel-emelő tud lenni az a felismerés, miszerint a tőlünk különböző nyelvi kultúrában élő s küzdő ember nem ellenség; legfeljebb ellenfél az egészséges versengésben, de mindazonáltal és elsősorban: „testvér a balsorsban”.

Szépirodalom tehát a *Kárpátokon innen és túl* című antológia, de gondolkodást alakító esemény, tudományt inspiráló kezdeményezés, embert formáló tanulságos élmény: olyan piknik, amely vendéglátás terepéül szolgált.